

Horváth László András:

Egy különleges rézkori agyagtárgy

1986 és 1990 között előbb leletmentő, majd tervásatás folyt a Zala megyei Bak község keleti határában. Az ásatáson több korszak objektumai mellett a középső rézkori tűzdelt barázdás kerámia kultúrájának (továbbiakban TBKK) kultúrgödrei is előkerültek. Ezek egy részének leletanyagát és a leletösszefüggéseiket egy korábbi cikkben publikáltam (HORVÁTH L 1990).

A tárgyak között szerepelt egy agyagból készített, kiegészíthető tárgy (HORVÁTH L 1990, Abb.9, 11a-b; Abb.13.6). Az első publikációban ez 'nehezék'-ként került leírásra, funkciójáról akkor többet nem lehetett megállapítani.

Mivel eddig a Kárpát-medencén belül ez a típus idegen volt, akkor nem vizsgáltam részletesen távolabbi kapcsolatait. Később kutatásaim során azonban több, meglepően hasonló tárgyat fedeztem fel, amely tény indokoltá tette a probléma részletesebb vizsgálatát és kifejlesztését.

Leírása: Szürke, samottosan átégett, ívelt alakú agyagtárgy, egyik végén tompa (félkörös), másik végén háromszög keresztmetszettel. A belső íven és az elülső oldalán félkész furatokkal. Két vége felé vízszintesen átfúrt, a lyuk mellett zsinórtól származó kopásnyom. Súly: 780 g, külső sugara: 18,0 cm.

A magyarországi rézkorban még hasonló tárgy sem ismert eddig, ez is indokolta, hogy összegyűjtsem tipológiai megfelelőit a rendelkezésre álló szakirodalomból.

E tárgy párhuzamait földrajzilag távol eső területeken találtam, így azokat csoportosítva tárgyalom.

1. Baalberg-kultúra

Az Erfurt déli részén fekvő Melchendorfban áldozati együttesben tártak fel gyengén kiégett „vese alakú agyag idomokat”. Méretük 20–25 cm között volt, súlyukat nem határozta meg a publikáló. A tárgyak egy kör alakú sekély gödörben feküdtek egy feláldozott ember csontjai mellett, egy nagyméretű lapos kőlap társaságában. Az objektum alját, amelyen néhány szarvasmarha-, sertés- és kecskecsont is feküdt, kiégették. A mellékletként szereplő, de igen kis számú kerámialeletből megállapítható volt, hogy azok a Baalberg-kultúrához tartoztak, de kultúrában belüli pontosabb datálást egyik lelet sem tett lehetővé (BAHN 1989, 166–168).

Ennek a hatalmas kiterjedésű kultúrának, vagy inkább kultúrkörnek mára viszonylag jól behatárolható időrendjét ismerjük. Korai szakasza a késői lengyeli¹ illetve a Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo VI-kultúrával (LICHARDUS 1976, 100; TODOROVA 1989, 28) volt egyidős, míg a késői szakasz a közép-európai és így a dunántúli tűzdelt barázdás kerámia kortársaként élt (BEHRENS 1973, 172; RUTTKAY 1985, 34–35; RUTTKAY 1989, 149; KALICZ 1982.3.kép).

2. Lagozza-kultúra

A névadó lelőhelyről, a lombardiai Varese közelében fekvő Lagozza di Besnateból, az ottani, több mint száz-húsz éve ismert cölöpépítmény-telepről számos hasonló, mindkét végén átfúrt tárgy ismert. A közülük publikáltak méretei 20–21 cm körül mozogtak. (GUERRESCHI 1967, 189, 190, foto 54; MÜLLER-KARPE 1968, 514. Taf. 255, 12,15,19) s általában egy csomóban kerültek elő. Formai szempontból néhányuk a baki agyagtárgy talán legjobb megfelelőjének tartható.

Ugyancsak a Lagozza-kultúra emlékei az Isolino di Varese lelőhelyen különböző ásatásokon talált töredékek. Méretük: 10, ill. 20 cm (GUERRESCHI 1990, fig. 4; GUERRESCHI 1991, Tav.XV.alul), erősen eltérő. Közülük a második látszik az általunk bemutatott tárgyhöz közelebb állni.

A Lagozza-kultúra hatására a négyszögletes szájú edények kultúrájában is megjelennek a „vese alakú nehezékek” import vagy másolat formájában (BAGOLINI 1986, 367).

Az észak-olaszországi Emiliában és Lombardiában honos Lagozza-kultúra az olasz szakterminológia szerinti késői neolitikum (neolitico superiore) (GUERRESCHI 1990, 197) kultúrája. Élete egyrészt a Chassey-kultúrával, másrészt a négyszögletes szájú edények kultúrájának végső (III) fázisával volt párhuzamos. Abszolút-kronológiailag ez az i.e. 4/3., kalibrált adatok szerint pedig az 5/4. évezredben helyezhető el (BAGOLINI-FASANI 1982, 337; BAGOLINI 1990, Fig.1; BAGOLINI-BARFIELD 1991, Fig.1.) s ezáltal legalább részben egykorúnak tekinthető a közép-európai tűzdelt barázdás kerámia kultúrájával (RUTTKAY 1985, Taf. 30; BAGOLINI et alia 1979, fig.36.).

3. Maliq-kultúra

Formájában talán a leginkább hasonló példány az albániai kora rézkor (eneolitikum) Maliq-kultúrájához köthető, három átfúrással is rendelkező égetett agyagtárgy (PRENDI 1976, T.XXII.38.). Méretét és pontos előkerülési körülményeit nem ismerjük.

Az albániai Maliq(Kamnik)-kultúra első fázisa a Vinča-Pločnik-korszakkal párhuzamosítható, életének vége pedig a Šuplevec-Bakarno-Gumno- és a Bubanj-Hum-csoportokkal volt egyidős (PRENDI 1976, 77; KORKUTI 1985, Tab.I.).

4. Thermi

A számos réteget felmutató őskori tell III/b rétegéből, egy külső utcai járószint alól a Maliq-i hoz hasonló példány került elő. Színe vörös, fekete foltos, mérete – 9,0 cm – lényegesen kisebb, mint magyarországi megfelelőjéé (LAMB 1936, 159, T.XXIV.31.61.).

A tell III/b réteget, amelyben először jelenik meg az a kultuszgödör-típus, amely majd a IV. periódus nevét is adja (pit period) a benne talált edények alapján Trója I. városához illetve a II. életének elejéhez az anatóliai kora bronzkor I-hez köti a kutatás (PODZUWEIT 1978, 33).

5. Mersin (Yümük Tepe)

A 10. réteg jellegzetes tárgytypusa a félhold alakú, két végén átlukasztott agyagtárgy. Két példány került elő belőle a 117. helyiségben. Méretük eltérő, 13,5 ill. 4,7 cm (GARSTANG 1953, 217. fig. 137.).

E réteg relativkronológiai helyzetét az alatta lévő neolitikus és eneolitikus leletek kora határozza meg (XXXIII–XII. réteg). Az előtti, már bronzkori eredetű rétegsort a gombos végű bronz pecsétlők, vésők és törtípusok a 2. évezred első felére, a korai hettita korra teszik (GARSTANG 1953, 215–216; MÜLLER-KARPE 1974, 2. Band Taf. 292, A 9, 12, 13).²

6. Alaca Hüyük

A közismert lelőhelyen több különböző ásatáson is találtak az előzőekhez hasonló tárgyakat. Vannak közöttük félhold, sarló és bumeráng alakúak is. Ezek a példányok is nagy sorozatokban kerültek elő (KOSAY–AKOK 1966, 1–49, 56, 60; KOSAY–AKOK 1973, XLVIII–XLIX.). A település életének több időszakában használtak ilyeneket, mert 2,4–5,75 méterig terjedő rétegekben találták eddig azokat (ARIK 1937, T.XLIX,

LXXXIX, CXLI). Sok az eltérő forma, de néhány igen közel áll formai szempontból a Bakon talált tárgyhoz (KOSAY–AKOK 1973, XLIX. t. Al. s.127. és Al. t.14.).

Korukat a mersiniekéhez hasonlóan a hettita Óbirodalom korára teszik (KOSAY–AKOK 1966, 58 skk; KOSAY–AKOK 1973, 42 skk.), de a mélyebb rétegekből származóknál nem zárható ki az ennél korábbi datálás sem.

7. Demircihüyük

Számtalan félhold alakú agyagtárgyat találtak a kora bronzkori rétegekben. Közülük sok vésett és bepecsételt mintákkal volt ellátva (KORFMANN 1983, 200, ff.). A 74 eddig ismert példányból 23 díszített. Felületük simított, anyaguk homokkal soványított (KORFMANN 1983, 200). Méretük és súlyuk kisebb, mint a Bakon talált tárgyé (10 és 20 dkg között). Forma szerint ez utóbbira a 'D' formavariáns hasonlít a legjobban (KORFMANN 1983, Abb. 190). Miniatűr változatok is előfordulnak, a tárgyak nagyobb része közepesen vagy rosszul égetett.

8. Karahüyük

A 29 méter meghaladó vastagságú tell legfelső rétegéből kerültek elő az eddig említettekhez hasonló agyagból égetett tárgyak. Számuk igen magas, 300-nál több, legtöbbjük díszített (ALP 1968, 73–75; MÜLLER-KARPE 1974, 861, Abb.318.D.).

Többségük az I. rétegből származik, de már az V. rétegtől kezdve különféle szintekben találkozhatunk velük. Rendszerint egyesével fordulnak elő, csak egyszer, a 25. teremben volt együtt 70 darab. Súlyuk és ezzel együtt méretük erősen változó, 25-től 305 grammig terjed (ALP 1968, 73–74).

A leletek datálását megkönnyíti, hogy a számos díszített példány között olyanok is találhatóak, melyeken óbabiloni, szíriai és kappadókiai pecsétlők lenyomata látható (MÜLLER-KARPE 1974, 1. Band 141). Ennek megfelelően a karahüyüki nehezekek nagy része nem lehetett az i.e. 17. századnál korábbi.³

Hasonló alakú, de más anyagú tárgyak ismertek még a svájci Horgen-kultúrából megalit sírokból. A földbesülyesztett, kőlapokkal fedett sírkamrákban kisméretű palából készült példányok kerültek napvilágra (MÜLLER-KARPE 1974, T.592.25–29.).

Az észak-olaszországi 'Vecchiano-fázis' eneolitikus leletei között kagylóból illetve vadkanagyarból készült kisméretű és díszített példányokat közöltek az elmúlt években (COCCHI–GENICK 1989, 263 ff.).

Értékelés:**Kronológia:**

Láttuk, hogy a félhold alakú, két végükön átfúrt agyagtárgyak (csüngők, illetve nehezékek) elterjedése földrajzilag hatalmas területen szóródik. Nyugaton Németország, Keleten pedig K-Anatólia jelenti a határt.

Időrendi szempontból élesen kettéválik a leletanyag. Míg a közép-európai példányok a kárpát-medencei kora rézkor (késő Lengyel-Tiszapolgár-horizont) időszakától a középső rézkor végéig (tűzdelt barázdás díszű kerámia) datálódnak, addig az égei példányok gyakorlatilag kivétel nélkül az i.e. 2. évezredre keltezhetők. Ez alól az eddigi egyetlen kivételt Thermi jelenti, ahol az érintett réteg ennél korábbra, az anatóliai kora bronzkor elejére datálható csak.

Díszítés:

Nem tekinthető általánosnak, de ahol megjelenik, ott igen jellegzetes ezeknek a tárgyaknak a díszítése. Demircihüyükön kb. 1/3-ukat látták el valamilyen díszítéssel. Ezek kizárólag vékony bevagdálások illetve pontsorok (KORFMANN 1983, Abb. 192). Részben más a helyzet a karahüyüki példányokkal. Itt az előbb említettek kivül pecsétnyomók lenyomatát is megfigyelték, aminek egyes vélemények szerint elsősorban kronológiai jelentősége volt (MÜLLER-KARPE 1974, 318.D). Más felfogás szerint az sem lenne kizárható, hogy a tárgyakon látható vízszintes és függőleges bevagdálások a hieroglifákhoz hasonlóan számjegyeket jelentenének (ALP 1968, 74). Nem világos, hogy a baki tárgy oldalán és élén alkalmazott furatok milyen (esetleg díszítő?) szándékkal kerültek a felületre.

Funkció:

A fent említett és a Bak-Felrétbakon előkerült agyagtárgy párhuzamaként felsorolt leletek funkciójával kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Közös jellemzőként csak a forma és a széleken alkalmazott lyukasztás tekinthető. A kisebb, 10 cm körüli tárgyak egyértelműen csüngők voltak, így a legutóbb említett svájci és északolaszországi példányok, amit megerősít, hogy sírokban találták azokat. Ezek anyaguk alapján is eltérnek a többitől, ezért tovább nem is tárgyaljuk azokat.

Nehezebb a helyzet az agyagból készült példányokkal. Részletes elemzésüket legutóbb M.Korfinann adta, aki hat alaki és nyolc díszítés szerinti csoportba sorolta azokat (KORFMANN 1983, 200 ff.).

A félhold alakú agyagtárgyak közül 15 cm-nél kisebbeket, feltehetően joggal, amulettként, illetve holdidolként is említik (LAMB 1936, 159; GARSTANG 1953, 217). A nagyobbakat, amelyeknek mérete 15–25 cm között mozog, szövőszék- vagy hálonehezékként publikál-

ták (PRENDI 1976, 68; KOSAY-ÁKOK 1966; 1973; MÜLLER-KARPE 1968, 112; KORFMANN 1983, 200; GUERRESCHI 1967, 190; GOLDMAN 1956, 319), de felmerült az ijazásnál használt kézvédő és a teherhordáshoz szükséges fogó lehetősége is.⁴ Különböző méretük alapján mérésnél alkalmazott súlyokként is értelmezték azokat.⁵ Nehézséget csak ott okoz interpretációjuk, ahol kultusztevékenységgel álltak kapcsolatban (BAHN 1989, 69). Ebből a szempontból a Bakon előkerült példányhoz ez utóbbi áll a legközelebb. A hálonehezék-funkció mellett szól az a tény, hogy számos esetben nagy mennyiségben és csoportosan kerülnek elő. Ez főként az anatóliai példányokra jellemző,⁶ de Európában is előfordul (GUERRESCHI 1967, 190)⁷ Annyi biztosan megállapítható, hogy felfüggesztett állapotban használták azokat. Ezt bizonyítják a két oldalt alkalmazott lyukak mellett a zsinór okozta kopásnyomok, amelyek Bakon is megfigyelhetők voltak. A Demircihüyükön talált példányok arról tanúskodnak, hogy a felfüggesztés a legkülönbözőbb szögekben történhetett (KORFMANN 1983, Abb. 195), bár erre nem minden esetben van adatunk.⁸ Mindebből H.Korfmann egyértelműen a hálonehezék-funkció mellett foglalt állást s G.Guerreschi nézetét elfogadva egy szövőszék-rekonstrukciót is közölt.⁹ Vitathatatlan, hogy az egykori házak padlóján, közvetlenül a fal mellett egy csomóban talált példányok ez utóbbi feltevést támasztják alá. Más a helyzet az egy, esetleg két példányos leletegyütteseknél. Ez, az egyetlen olaszországi példát leszámítva, az európai előfordulásokra jellemző, míg a tömeges előkerülés Anatóliában volt megfigyelhető.

E leletek előfordulása időben gyakorlatilag folyamatosnak tekinthető, ha nem is minden területen figyelhető meg a kontinuitás. A formák sokszor erősen eltérő volta miatt az sem zárható ki, hogy funkcionálisan is eltérő tárgycsoportokról van szó, amelyek elkülönítése a későbbi kutatás feladata lehet. Ezt látszik alátámasztani, hogy az európai példányok, amelyek kronológiai szempontból többnyire idősebbek az anatóliai példányoknál, nagymértékben hasonlítanak egymásra, míg a kisázsiai darabok közül csak egy csoport feleltethető meg ezeknek.

Összegezve a Bak-Felrétbakon talált félhold alakú agyagtárgy fent említett kapcsolatait, megállapíthatjuk, hogy formai párhuzamainak nagyobb része valamilyen nehezékként (háló- vagy szövőszék-) funkcionált. Ezt azonban a baki példánynak sem az előkerülési körülményei (kultuszgödör, másodlagos égettség), sem pedig a felfüggesztését mutató kopásnyomok nem támasztják alá. Minden eddig ismert formai párhuzamánál nagyobb súlya miatt csüngőként történt alkalmazása kizártnak mondható, így funkciójának meghatározását egyelőre helyesebbnek látszik függőben hagyni.

Jegyzetek:

- ¹ Preuß: Die Baalberger Kultur. In: Lexikon Früher Kulturen. Band I. Leipzig 1987.
- ² Mersin 10. rétegét később J. Mellaart az anatóliai EB 1–2 korban helyezte el és Trója I–II–Syros–Alişar I-gyel tartotta egykorúnak (MELLAART 1966, II. kronológiai tábla). A leletek alapján Garstang datálása tűnik elfogadhatóbbnak.
- ³ Ez a korszak a rendelkezésre álló régészeti adatok a Kültepe – Karum II/Ib – Alaca Hüyük IV/III – Beycesultan IV/VI – Trója V – korszakkal párhuzamosítható (MELLAART 1966, kron. tábla; MÜLLER-KARPE 1974, I. Band 135–137).
- ⁴ E.F. Schmidt: The Alishar Hüyük. Oriental Institute Publication. XIX. Chicago 1937. 122. l.j.1.
- ⁵ K. Bittel: Bogazköy. Kleinfunde. 24. ff.
- ⁶ Alaca Hüyük: KOSAY–AKOK 1966, az 1–49, 56,60 tárgyak; KOSAY–AKOK 1973, XLVII–XLIX t.; Karahüyük: MÜLLER-KARPE 1974, T.318.D; Demircihüyük: KORFMANN 1983, 200. Az anatóliai kora bronzkor legáltalánosabb szövöszéknehezék-típusa a csonkakúpos forma. A félhold alak csak a bronzkor középső szakaszától válik általánossá (KORFMANN 1983, 200).
- ⁷ További anatóliai példákat sorol fel (Kusura, Tarsus) az őskori házak fala mellett talált csoportos előfordulásról: KORFMANN 1983, 202–203.
- ⁸ Az esetek többségében a publikációk nem említik sem a kopásnyomokat, sem azok irányát. Bakon a kopás azonos szögben történt felfüggesztést mutat.
- ⁹ A rekonstrukció eredetijét ld: GUERRESCHI 1967, 190.

Irodalom:

- ALP 1968 = Alp, S.: Zylinder- und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya. Ankara 1968.
- ARIK 1937 = Arik, R.O.: Les fouilles d'Alaca Höyük. Rapport préliminaire sur les travaux en 1935. Ankara 1937.
- BAGOLINI 1986 = Bagolini, B.: Westliche Einflüsse im Neolithikum in Norditalien. In: Szekszárd 1986, 365–371.
- BAGOLINI 1990 = Bagolini, B.: Il neolitico nelle prealpi varesine. In: Neolithisation... 1990, 187–189.
- BAGOLINI 1991 = Bagolini, B.: The European Context of Northern Italy during the Third Millennium. In: Saarbrücken 1988, 287–297.
- BAGOLINI et alia 1979 = Bagolini, B.–Barbacovi, F.–Biagi, P.: La Basse di Valcalaona (Colli Euganei). In: Monografie di „Natura Bresciana” N.3. 1979.
- BAGOLINI–BARFIELD 1991 = Bagolini, B.–Barfield, L.H.: The European Context of Northern Italy during the third Millennium. In: Saarbrücken 1988, 287–297.
- BAGOLINI–FASANI 1982 = Bagolini, B.–Fasani, L.: Das Ende des Neolithikums und der Beginn der Bronzezeit im Süden des mittleren Alpenbogens. In: Lazise 1980, 329–341.
- BAHN 1989 = Bahn, B.W.: Eine Grube der Baalberger Kultur mit kultischem Befund von Melchendorf, Kr. Erfurt Stadt. In: Religion und Kult 1989, 165–170.
- BEHRENS 1973 = Behrens, H.: Die Jungsteinzeit im Mittelbe-Saale-Gebiet. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle. Band 27. Berlin 1973.
- COCCHI-GENICK 1989 = Cocchi-Genick, D.: The Chalcolithic and Early Bronze Age cultures of Northern Tuscany. In: Liblice 1986, 263–267.
- GARSTANG 1953 = Garstang, J.: Prehistoric Mersin. Oxford 1953.
- GOLDMAN 1956 = Goldman, H.: Tarsus II. Princeton 1956.
- GUERRESCHI 1967 = Guerreschi, G.: La Lagozza di Besnate e il Neolitico Superiore Padano. RivArchComo 1967.
- GUERRESCHI 1990 = Guerreschi, G.: Nouvi dati sulla stratigrafia dell' Isolino di Varese. In: Neolithisation... 1990, 197–205.
- GUERRESCHI 1991 = Guerreschi, G.: I nuovi scavi all'Isolino di Varese (1977–1986) „Quaderni Erbesi” Vol. XII. 145–167.
- HORVÁTH L 1990 = Horváth, L.A.: Eine kupferzeitliche Kultstätte in der Gemarkung von Bak. ActaArchHung 42(1990) 21–44.
- KALICZ 1982 = Kalicz, N.: A Balaton-Lásinja kultúra történeti kérdései és fémleletei (The historical Problems of the Balaton-Lásinja Culture and its Metal Finds). ArchÉrt 109(1982) 3–17.
- KORFMANN 1983 = Korfmann, M.: Demircihüyük. I. Mainz 1983.
- KORKUTI 1985 = Korkuti, M.: Problèmes ethnoculturels relatifs au Chalcolithique en Albanie. Iliria 2(1985) 61–82.
- KOSAY–AKOK 1966 = Kosay, H.Z.–Akoc, M.: Ausgrabungen von Alaca Hüyük. Vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940–1948. 1966
- KOSAY–AKOK 1973 = Kosay, H.Z.–Akoc, M.: Alaca Hüyük Excavations. Preliminary Report on Research and Disco-

- veries 1963–1967. Ankara 1973.
- LAMB 1936 = Lamb, W.: Excavations at Thermi in Lesbos. Cambridge U.P. 1936.
- Lazise 1980 = Il passaggio dal neolitico all'eta del bronzo nell' Europa centrale e nella regione Alpica. Verona-Lazise 1982.
- Liblice 1986 = Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C 14 3000–2000 b.c.) in Mitteleuropa: kulturelle und chronologische Beziehungen. Acta des XIV. Internationalen Symp. Prag-Liblice 20–24.10.1986 (1989).
- LICHARDUS 1976 = Lichardus, J.: Rössen-Gatersleben-Baalberge. Ein Beitrag zur Chronologie des mitteleutschen Neolithikums und zur Entstehung der Trichterbecher-Kulturen. Bonn. 1976. I–II.
- MELLAART 1966 = Mellaart, J.: The Chalcolithic and Early Bronze Age in the Aegean. Beirut 1966.
- MÜLLER-KARPE 1968 = Müller-Karpe, H.: Handbuch der Vorgeschichte II. Jungsteinzeit. München. 1968.
- MÜLLER-KARPE 1974 = Müller-Karpe, H.: Handbuch der Vorgeschichte III. Kupferzeit. München. 1974.
- Neolithisation... 1990 = International Round Table „The Neolithisation of the Alpine Region” Brescia, 29 April – 1 May 1988 In: Monografie di „Natura Bresciana” Nr.13. 1990.
- PODZUWEIT 1978 = Podzuweit, Ch.: Trojanische Gefäßformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten. Mainz. 1978.
- PRENDI 1976 = Prendi, F.: Neoliti dhe eneoliti ne Shqiperi (Le néolithique et l'éneolithique en Albanie). Iliria 6(1976) 21–77.
- Religion und Kult 1989 = Religion und Kult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. (XIII. Tagung der Fachgruppe Ur- und Frühgeschichte vom 4. bis 6. November 1985 in Halle.) Berlin 1989.
- RUTTKAY 1985 = Ruttkey, E.: Das Neolithikum in Niederösterreich. Wien. 1985.
- RUTTKAY 1989 = Ruttkey, E.: Das Neolithikum in Österreich und das Chronologiesystem von Karanovo. In: Tell Karanovo 1989. 139–163.
- Saarbrücken 1988 = Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13. 11. 1988. Saarbrückener Beiträge zur Altertumskunde. Bonn 1991.
- Szekszárd 1986 = International Prehistoric Conference. Internationale prähistorische Konferenz. Szekszárd 1985. In: BÁMÉ 13 (1986)
- Tell Karanovo 1989 = Tell Karanovo und das Balkan-Neolithikum. Gesammelte Beiträge zum Internationalen Kolloquium in Salzburg, 20.–22. Oktober 1988. Salzburg 1989.
- TODOROVA 1989 = Todorova, H.: Ein Korrelationsversuch zwischen Klimaänderungen und prähistorischen Angaben. Liblice 1986. 25–28.

Ein besonderer kupferzeitlicher Gegenstand

Von 1986 bis 1990 wurden Rettungs-, bzw. Plangrabungen an der östlichen Grenze der Gemeinde von Bak (SW-Ungarn, Komitat Zala) durchgeführt. Während der Freilegungen wurde, unter anderen auch eine Kultgrube der mitteleuropäischen Furchenstichkeramik (in weiteren FSK) ausgegraben, die früher zum Teil schon publiziert wurde (HORVÁTH L 1990).

Unter den Funden dieser Grube wurde ein tönerner, ergänzter Gegenstand abgebildet, der damals als 'Gewicht' behandelt wurde (HORVÁTH L 1990, Abb.9, 11a–b; Abb. 13,6). Seine Funktion konnte ich früher nicht bestimmen. Da der Typ des genannten Gegenstandes bis dahin unbekannt war, untersuchte ich seine Beziehungen nicht weiter. Nachträglich möchte ich es aber tun.

Die Beschreibung des Gegenstandes ist: Schamottartig durchgebrannter, grauer Tongegenstand von gewölbter Form. Sein Durchschnitt ist an dem einen Ende halbkreisförmig, an dem anderen dreieckig. Auf dem oberen Teil und auf der Seitenwand wurden Halbbohrungen gefertigt. An den Enden wurde er waagrecht durchbohrt, neben den Bohrlöchern sind die Benutzungsspuren zu sehen. Gewicht: 780 g. Länge der unteren Linie: 18,0 cm.

Die Parallelen wurden den Kulturen nach und geographisch gruppiert behandelt.

1. Baalberger Kultur

Am Südrand des Stadtgebietes von Erfurt wurden auch einige Siedlungsgruben der Baalberger Kultur zwischen 1982–1984 neben einem urnenfeldzeitlichen Gräberfeld freigelegt. In einer Kultgrube lagen hier zwei „nierenförmige Gebilde“, die typologisch den Exemplaren von Bak nahestehen. In der Grube wurden noch Menschen- und Tierknochen (Rind, Ziege und Schwein) nebst Baalberger Gefäßscherben gefunden (BAHN 1989, 166–168).

Die Zeitstellung dieses riesigen Kulturkreises ist für heute ziemlich gut umschreibbar (LICHARDUS 1976, 100; TODOROVA 1989, 28). Für uns ist es hier das wichtigste, daß ihre Spätphase schon mit der transdanubischen und so mit der mitteleuropäischen Furchenstichkeramik zeitlich parallel verlief (BEHRENS 1973, 172; RUTTKAY 1985, 34–35; RUTTKAY 1989, 149; KALICZ 1982, Abb.3).

2. Lagozza-Kultur

Vom namengebenden Fundort stammen zahlreiche, auf beiden Enden durchbohrte Tongegenstände. Die

Größe der publizierten Exemplare schwankt zwischen 20–21 cm (GUERRESCHI 1967, 189, 190, foto 54; MÜLLER-KARPE 1968, 514, Taf. 255, 12,15,19). Sie kamen in einem Haufen vor.

Ebenso dem Kulturgut der Lagozza-Kultur gehören die Bruchstücke an, die auf dem Fundort Isolino di Varese ans Tageslicht kamen. Die Größe dieser Funde weicht voneinander stark ab, sie schwankt zwischen 10 und 20 cm (GUERRESCHI 1990, fig.4; GUERRESCHI 1991, Tav.XV.unten).

Unter Wirkung der Lagozza-Kultur erscheinen die Vertreter dieses Gegenstandstyps als Importe oder Nachahmungen auch in der Kultur „Vasa bocca quadrata“ (BAGOLINI 1986, 367). Die genannten Kulturen wurden absolutchronologisch in das 4/3. (kalibriert 5/4.) Jahrtausend v.u.Z. datiert (BAGOLINI-FASANI 1982, 337; BAGOLINI 1990, Fig.1; BAGOLINI-BARFIELD 1991, Fig. 1.), und damit zeitlich mindestens zum Teil mit der mitteleuropäischen FSK gleichgestellt (RUTTKAY 1985, Taf.30; BAGOLINI et alia 1979, fig.36).

3. Maliq-Kultur

Die formell vielleicht beste Parallele bietet ein Tongegenstand mit drei Durchbohrungen aus der Maliq(Kamnik)-Kultur des albanischen Äneolithikums (PRENDI 1976, T.XXII.38.).

Die erste Phase dieser Kultur kann mit der Vinča-Pločnik-Phase des Neolithikums, die zweite dagegen mit der Šuplevec-Bakarno-Gumno- und Bubanj-Hum-Formung parallelisiert werden (PRENDI 1976, 77; KOR-KUTI 1985, Tab.I.).

4. Thermi

In der III/b Schicht dieses Tells kam ein, dem Exemplar von Maliq ähnlicher Gegenstand zum Vorschein. Seine Größe – 9,0 cm – ist viel kleiner als die des Exemplares von Bak (LAMB 1936, 159, T.XXIV.31.61). Die III/b Schicht in Thermi wurde anhand der Keramik an Troja I bzw. an die anatolische Frühbronzezeit geknüpft (PODZUWEIT 1978, 33).

5. Mersin (Yümük Tepe)

Der halbmondförmiger Tongegenstand mit gelöchertem Ende war in der 10. Schicht des Tells üblich. Im Raum 117 kamen zwei Exemplare vor (GARSTANG 1953, 217,fig. 137). Die relativchronologische Lage die-

ses Stratums wird durch die darunterliegenden neolithischen und äneolithischen Schichten bestimmt (GARSTANG 1953, 215–216; MÜLLER-KARPE 1974, 2. Band Taf. 292, A 9, 12, 13). (GARSTANG 1953, 215–216; MÜLLER-KARPE 1974, 2. Band Taf. 292, A 9, 12, 13).

6. Alaca Hüyük

Auf dem weitbekannten Fundort kamen an verschiedenen Ausgrabungen dem in Bak gefundenen Gegenstand ähnliche Exemplare, noch dazu in recht großer Anzahl vor (KOSAY-AKOK 1966, 1–49, 56, 60; KOSAY-AKOK 1973, XLVIII–XLIX.). Solche wurden in verschiedenen Epochen (zwischen 2,4–5,75 m) der Siedlung benutzt. Es gibt auch einige, unserem Exemplar nahestehende Funde (KOSAY-AKOK 1973, XLIX. t. Al. s. 127. és Al. t. 14.). Ihre Datierung fällt in die Hethitenzeit, aber bei den tiefer liegenden Funden ist auch eine frühere Datierung nicht auszuschließen (KOSAY-AKOK 1966, 58 ff.; KOSAY-AKOK 1973, 42 ff.).

7. Demircihüyük

Hier kamen halbmondförmige Tongegenstände in den frühbronzezeitlichen Schichten vor. Darunter waren viele mit Einstempelungen, oder mit Gravierung verziert (KORFMANN 1983, 200 ff.). Die Formvariante 'D' bietet uns die beste Parallele (KORFMANN 1983, Abb. 190).

8. Karahüyük

In dieser Siedlung sind den obenerwähnten ähnliche Funde schon in der ersten Schicht bekannt. Ihre Anzahl ist hoch, mehr als 300 St. Sie sind meist verziert (ALP 1968, 73–75; MÜLLER-KARPE 1974, 861, Abb. 318.D.). Von dem V.Stratum an kamen sie vereinzelt vor, ausgenommen den Raum 25, wo 70 Stück in einem Haufen lagen (ALP 1968, 73–74).

Anhand der in die Tongegenstände eingestempelten Siegelabdrücke kann die Mehrzahl dieser Funde in das 2. Jahrtausend (genauer nach 1700 v.u.Z.) datiert werden.

Ähnliche Gegenstände aus anderem Material sind in der Horgener Kultur, aus megalithischen Gräbern bekannt (MÜLLER-KARPE 1974, T. 592.25–29.).

Unter den äneolithischen Funden der norditalienischen 'Vecchiano-Phase' des Äneolithikums wurden aus Muschel oder Eberzahn gefertigte Exemplare publiziert (COCCHI-GENICK 1989, 263 ff.).

Auswertung

Chronologie:

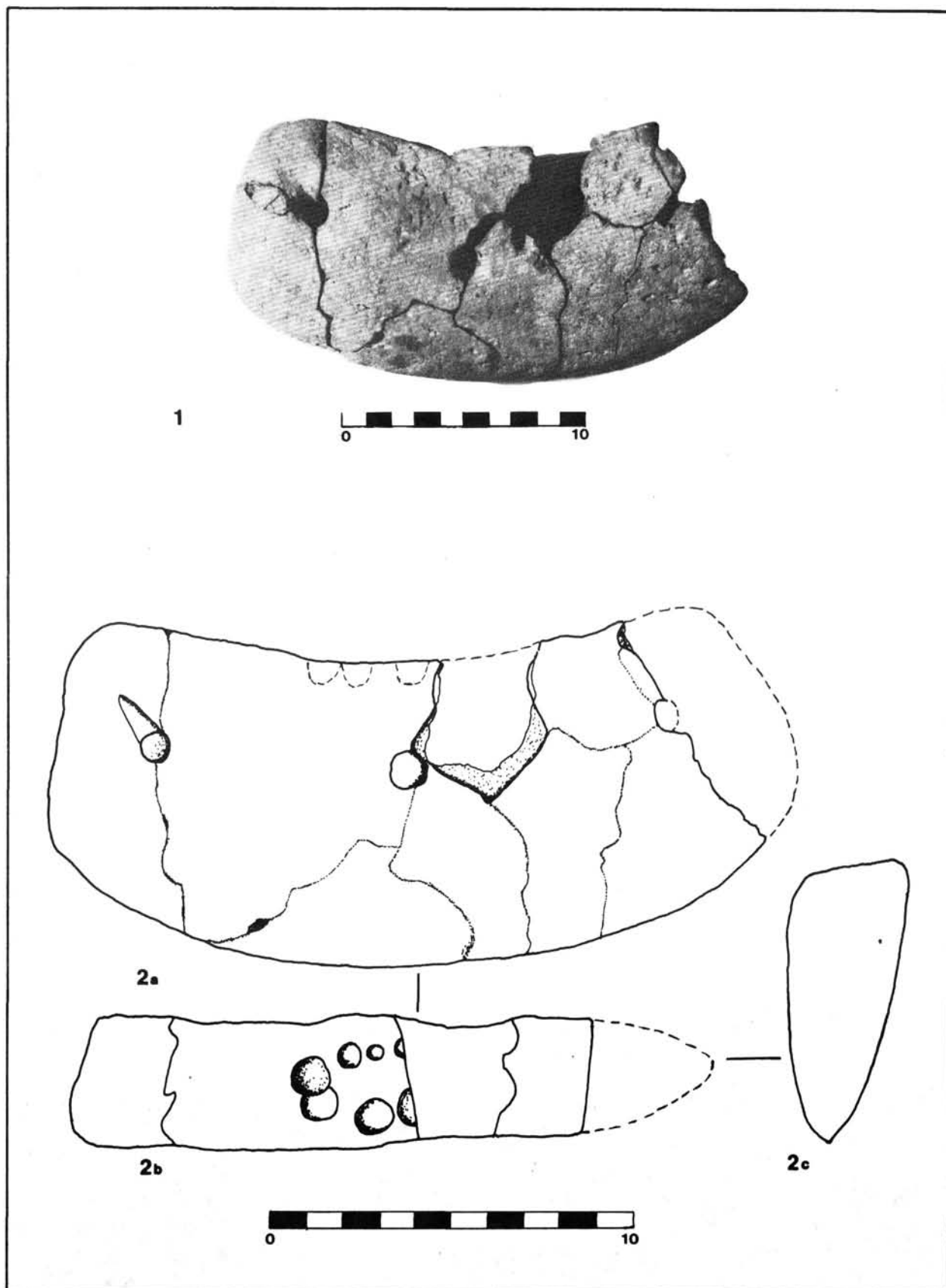
In dem riesigen Verbreitungsgebiet, wo halbmondförmige Tongegenstände zu finden sind, können die Funde chronologisch gut getrennt werden. Während die mitteleuropäischen Funde in die Zeitspanne von Spät-Lengyel–Tiszapolgár an bis zum Baalberg-Furchenstichkeramik zu datieren sind, gehören die ägäischen Exemplare zum 2. Jahrtausend, ausgenommen Thermi, wo die erwähnten Funde erst an den Anfang der anatolischen Frühbronzezeit datiert werden können.

Die Verzierung der halbmondförmigen Gegenstände kann nicht als typisch betrachtet werden, aber wo es auftritt, dort ist es sehr charakteristisch (KORFMANN 1983, Abb. 192; MÜLLER-KARPE 1974, 318.D.).

Funktion:

Die ausführliche Analyse der genannten Objekte gab letztthin M. Korfmann, der sie in 8 Gruppen einreichte (KORFMANN 1983, 200 ff.). Die kleineren Exemplare (unter 15 cm) wurden, vermutlich mit Recht, als Amulett oder Mondidol interpretiert (LAMB 1936, 159; GARSTANG 1953, 217), während die größeren (15–25 cm) als Web- oder Netzgewichte publiziert wurden (PRENDI 1976, 68; KOSAY-AKOK 1966, 1973; MÜLLER-KARPE 1968, 112; KORFMANN 1983, 200; GUERRESCHI 1967, 190; GOLDMAN 1956, 319). Ihre Interpretation wird aber erschwert, wenn sie in kultischem Kontext vorkommen (BAHN 1989, 69). Es spricht für eine Gewicht-Funktion, daß sie oft in Haufen gefunden wurden und anhand der Benutzungsspuren aufgehängt benutzt worden waren. M. Korfmann betrachtet sie eben deswegen als Gewichte. Die Benutzung dieses Fundtypes konnte praktisch kontinuierlich sein, obwohl diese Kontinuität heute noch nicht immer bewiesen werden kann. Aufgrund der stark abweichenden Formvariationen ist es nicht ausgeschlossen, daß es hier um auch funktionell abweichende Gegenstände handelt. Diese Behauptung scheint dadurch unterstützt zu werden, daß die mitteleuropäischen Exemplare, die meist älter als die von Anatolien sind, einander gleichen.

Zusammenfassend kann es behauptet werden, daß die Mehrzahl der Parallelen des halbmondförmigen Tongegenstandes von Bak als Gewicht funktionierte. Das kann aber beim Exemplar von Bak weder ihrer Befundsituation (Kultgrube) noch den Benutzungsspuren der Löcher nach angenommen werden. Als Anhänger konnte es wegen seines beträchtlichen Gewichtes ebenfalls nicht dienen. Ihre genaue Funktion soll die künftige Forschung bestimmen.

1. kép